

על השירה בשבת

הרב יוסף צבי רימון

ראשי פרקים

- א. תורה, שירה ונגינה
 ב. שירה בשבת
 ג. מהות השבת בתוך שירי השבת
 ד. שביתה בשבת
 ה. מדוע אסור לנגן בשבת?

א. תורה, שירה ונגינה

בתורה מצאנו את עם ישראל שר שירה לקב"ה בשירת הים. ראינו גם אנשים אחרים ששרו: שירת חנה, שירת דבורה, שירת דוד ועוד. והנביא בתהלים¹ מכריז על חשיבות השירה לקב"ה: "שירו לו שיר חדש הטיבו נגן בתרועה".

שירה ונגינה נחשבו בדברים משמעותיים ביותר. כאשר הרוח הרעה שורה על שאול, מציעים לו לחפש איש "יודע מנגן בכינור"². וכשמוצאים את דוד מתארים אותו כ"הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי ידע נגן... וה' עמו"³.

שירה ונגינה שימשו לא רק כדי להודות לקב"ה, כי אם גם אמצעי לנבואה. על אלישע נאמר שכדי להחזיר את הנבואה הוא ביקש מנגן "ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד ה'⁴". גם הרמב"ם⁵ הדגיש נקודה זו: "אין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות, אלא מתוך שמחה. ולפיכך בני הנביאים לפנייהם תוף וחליל וכינור, והם מבקשים הנבואה".

מדוע השירה חשובה כל כך? ה'משך חכמה' מבאר⁶ שלימוד התורה הוא כנגד השכל ואילו המצוות הן כנגד הלב. מדבריו עולה שהנגינה משפיעה ופועלת על הלב. כיוון שאדם צריך לעבוד את הקב"ה בשני האמצעים הללו – השכל והלב, הרי הנגינה מסייעת בידו בעבודת הלב. השילוב בין הלימוד לנגינה בא לידי ביטוי בגמרא⁷: "כל הקורא בלא נעימה ושונה בלא זמרה, עליו הכתוב אומר 'וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים'". התוס' אמנם הסבירו שטעם הדבר הוא רק בתור הקלה על הזיכרון, אבל בפשטות הדברים יש משמעות לחיבור שבין התורה לנגינה, לחיבור שבין השכל והלב.

1. לג. ג. 2. שמואל א' טז, טז. 3. שם שם יח. 4. מלכים ב' ג, טו. 5. הל' יסודי התורה פ"ז ה"ד. 6. בפרשת בא. 7. מגילה לב, א.

חיבור זה יכול להביא את האדם לשלימות בעבודת ה', ולכן זהו כלי חשוב להתקרבות לקב"ה. דברים אלו נאמרו רבות בעולם החסידות, אך מעניין להביא דווקא את דברי הגר"א, כפי שנמסרו על ידי תלמידו ר' ישראל משקלוב⁸: "וחכמת המוסיקא שבחה הרבה. הוא היה אומר... כי רוב טעמי תורה וסודות שירי הלויים... אי אפשר לידע בלעדה".

ב. שירה בשבת

השירה קיבלה חשיבות מיוחדת בשבת. וכך כותב האור זרוע⁹ ע"פ המדרש בהסבירו את הזמירות הנוספות שהוסיפו בפסוקי דמרה. לדבריו הקב"ה לא נתן את זמירות השבת למלאכים אלא דווקא לישראל. למלאכים יש רק "שש כנפיים" כנגד ימי החול. ולמרות בקשתם הקב"ה לא נתן להם את זמירות השבת אלא לעם ישראל: "יש לי כנף אחד בארץ שמשורר לפני היום... דהיינו דכתיב 'את ה' האמרת היום', כלומר ביום המיוחד דהיינו שבת. 'זה' האמירך היום' שחפץ בכך יותר ממלאכי השרת". וכן בעוד ראשונים ואחרונים.

מהי המעלה המיוחדת של שירה בשבת? פשטות הדברים היא שכשם שיש לכבד את השבת בכסות נקייה ובשולחן נאה, כך יש לכבדה בשירה. כלומר: כבוד השבת מצריך שירה.

המהר"ל¹⁰ כותב טעם אחר: "מזמור שיר ליום השבת... שיהיה משורר ומזמר שבח שלם ומלא... כי השיר מורה על שלימות ובשבת חלה השלימות...". מדבריו עולה, שבשבת ישנה שלימות ובשיר ישנה שלימות בעבודת ה', ולכן הדברים אמורים לחבור יחדיו. אפשר לבאר שבזכות קדושת השבת, ניתן להגיע על ידי השירה לקרבה מיוחדת לקב"ה. לכן יש לשירה בשבת מטרה כפולה: האחת עבור השבת, והשנייה עבור הקרבה לקב"ה, המתאפשרת בשילוב של השבת והשירה.

ג. מהות השבת בתוך שירי השבת

מדוע לכתוב שירה? מדוע לא להסתפק בכתיבת רעיונות ומסרים? ישנם כמה כלי ביטוי, ולכל כלי יש חשיבות. כל אחד מתבטא בדרך אחרת, וכל אחד יכול לקלוט בדרך אחרת. אך בכל אופן ישנו דבר המיוחד בשירה: השירה מאפשרת לחוש במסרים, דרך מילים בודדות, דרך רמזים. השירה מאפשרת להגיע לעוצמות שקשה מאוד לבטא בדיבור או בכתיבה רגילה.

8. הקדמה לפאת השולחן. 9. ח"ב, שבת סימן מב. 10. נצח ישראל פרק יט.

פרט לכך, הכלי של השירה מבטא משהו פנימי ומיוחד. מיוחד עד כדי כך שהרב קוק זצ"ל כתב עליו¹¹: "אין שירה בעולם, שלא תופיע בה קדושת האמונה את זהרורי אורותיה..."

בפנימיות השירה – קדושת אמונה. דבר זה נכון בשירת הפרט, אך נכון במיוחד בשירת האומה. וכך כותב סבי, המשורר רבי יוסף צבי רימון (שהיה מהמקורבים ביותר למרן הרב קוק) בנסותו להסביר את חשיבות השירה העברית¹²: "השירה היא נשמת כל אומה ואומה... השירה מביעה את כל רוחו ותוכן נשמתו... אם אצל כל עם ועם נכבדה השירה, הרי שהיא נכבדה ביותר אצלנו..."

שירי שבת אינם שירה בעלמא, יש בהם חיבור מיוחד לקב"ה, יש בהם לעתים עוצמות אמוניות גבוהות.

בשירי שבת אפשר למצוא עקרונות חשובים מאוד בנוגע לשבת, בנוגע לעם ישראל ובנוגע לנושאים אחרים. דוגמא לכך נראה באחד השירים של רבי יהודה הלוי "על אהבתך". רוב בתי ישראל אינם רגילים לשיר זמר זה, אולם זהו זמר נפלא שחובר על ידי אחד מגדולי משוררי ספרד. בשנים האחרונות בעקבות הלחנת הזמר מחדש התחילו להחזירו אל שולחן השבת:

פזמון: על אהבתך, אשתה גביעי.

שלום לך, שלום יום השביעי.

מאור ליום קדשי, מאור קדושי.	ששת ימי מעשה, לך כעבדים.
שמש וכוכבים, קנאו בשמשי.	אם אעבד בהם, אשבע נדודים.
מה לי ליום שני, או לשלישי.	כלם בעיני הם, ימים אחרים.
יסתיר מאורותיו, יום הרביעי.	מאהבתי בך, יום שעשועי.
פזמון...	פזמון...
אשמע מבשר טוב, מיום חמישי.	אצא ביום ראשון, לעשות מלאכה.
כי מחרת יהיה, נפש לנפשי.	לערוף ליום שבת, המערכה.
בקר לעבודתי, ערב לחפשי.	כי האלוקים שם, שם הברכה.
ערב ואשכח, כל נודי ונועי.	אתה מנת חלקי, מכל יגיעי.
פזמון...	פזמון...

11. אורות האמונה, עמ' סו. 12. "שירתנו", עדיין בכתב יד.

אִמְצָא בְיוֹם שִׁישִׁי, נִפְשֵׁי שְׁמֹחָה.
 כִּי קִרְבָּה אֵלַי, עֵת הַמְנוּחָה.
 אִם נֶעַ וְנָד אֶלַּי, אִמְצָא רְחוּקָה.
 כִּי יוֹם מְנוּחָה זֶה, יוֹם שְׁעִשׂוּעֵי.
 פְּזִמּוֹן...
 מֵה נֶעְמָה לִי עֵת, בֵּין הַשְּׁמֵשׁוֹת.
 כְּרָאוֹת פְּנֵי שַׁבָּת, פְּנִים חֲדָשׁוֹת.
 בָּאוּ בְתַפּוּחִים, קָרְבוּ אֲשִׁישׁוֹת.
 קָרְבוּ אֵלַי שְׁלָחוֹן, מַלְכֵי וְרוּעֵי.
 פְּזִמּוֹן...
 אֲשִׁיר לָךְ שַׁבָּת, שִׁירֵי יְדִידוֹת.
 כִּי טוֹב לְזַמֵּר בָּךְ, גַּם טוֹב לְהוֹדוֹת.
 לְאֵל אֲשֶׁר קִדְשׁ, יוֹם הַחֲמוּדוֹת.
 תִּעֲנוּג לְנִשְׁמָתִי, מִרְפָּא לְנַגְעֵי.
 פְּזִמּוֹן...
 עֲמָךְ מְאוֹר תּוֹרָה, נֶפֶשׁ יִתְיַרָה.
 עֲמָךְ בְּכָל הַשְּׂכָל, יִתְרוֹן גְּבוּרָה.
 כִּי לְיְהוּדִים אַתָּה, שְׁמֹחָה וְאוֹרָה.
 הִנֵּךְ כְּלִיל רֵאשִׁי, וְצִמִּיד זְרוּעֵי.
 פְּזִמּוֹן...

ר' יהודה הלוי, מגדולי משוררי ספרד¹³, חיבר שיר אהבה מדהים ונפלא זה על אהבתו המיוחדת לשבת.

בניגוד למצופה, מפתיע אותנו ריה"ל בכך ששיר האהבה איננו מתרחש בשבת כי אם בכל ימי השבוע! בכל ימי השבוע הוא יושב ומצפה לקראת שבת המלכה. ימי השבוע כולם הם כעבדים לשבת, כדברים המובילים לשבת: "ששת ימי מעשה לך כעבדים". כל השבוע הוא "כימים אחדים" החולפים מהר מרוב אהבת השבת: "כולם בעיני הם ימים אחדים, מאהבתי בך יום שעשועי" (כאהבת יעקב לרחל, ששבע שנים היו בעיניו כ"ימים אחדים באהבתו אותה").

כך מתאר המשורר כיצד עוברים עליו יום ראשון, שני שלישי ורביעי, בצפייה לקראת השבת. כיצד אפילו המאורות של יום הרביעי אינם משמעותיים ביחס לאור השבת. בימים חמישי ושישי מתחילים לחוש את השבת הקרבה, ונפשנו מתמלאת בשמחה: "אשמע מבשר טוב מיום חמישי, כי מחרת יהיה נופש לנפשי"; "אמצא ביום שישי נפשי שמחה, כי קרבה אלי עת המנוחה".

המסר בשיר זה מפתיע ואף משונה. בדרך כלל רגילים אנו לחשוב ששבת היא מנוחה מימי השבוע, מעמל השבוע. אולם בזמר זה מתברר שבאופן יחסי כל השבוע הוא כמעט חסר ערך ביחס לשבת.

כדי להבין את השיר ננסה לעמוד מעט על אופייה של השבת.

ד. שביתה בשבת

הגמרא אומרת¹⁴: "נכרי ששבת – חייב מיתה, שנאמר: ויום ולילה לא ישבתו".

13. נולד בערך בשנת ד' תתל"ה (1075) בטולדו שבספרד. 14. סנהדרין נח, ב.

גוי ששמר שבת, חייב מיתה. כמוכן שאין הכוונה שבית דין מוציאים אותו להורג. מדובר על מיתה בידי שמים. ומכאן שאסור לגוי לשמור שבת. לכן גוי הנמצא בתהליכי גיור דואג לחלל (אפילו במשהו קטן) את השבת עד שיתגייר.

מדוע אכפת לנו כל כך אם גוי שומר שבת? הגמרא מבארת, שכתוב בתורה "ויום ולילה לא ישבתו"¹⁵. העולם חייב להמשיך ולעבוד כל הזמן, ולכן גוי שמפסיק מלעבוד חייב מיתה.

אולם עדיין תמוהים הדברים. הרי גם לגוי מותר לנוח ממלאכתו! וכמו כן ממילא רבים מהגויים שומרים את יום ראשון או יום שישי כשבת שלהם, וגם בכך הם עוברים לכאורה על "ויום ולילה לא ישבתו"!

התשובה היא שישנו הבדל מהותי בין השבת שלנו לבין יום ראשון של הגויים. יום ראשון של הגויים הוא יום מנוחה. דבר כזה הוא לגיטימי ואף רצוי. השבת שלנו היא שביתה. גוי יכול לנוח, אך אסור לו לשבות.

ננסה לבאר יותר את הדברים. עיקר השבת איננה המנוחה אלא השביתה. ישנם דברים שאין בהם כל קושי ולמרות זאת נאסרו. אחד הדברים הבולטים ביותר הוא איסור הוצאה.

אדם המחזיק חפץ בכיסו ויוצא עמו לרשות הרבים, עובר על איסור שבת מן התורה! גוי לא יכול לשמור שבת גם בדברים אלו.

באופן בסיסי העולם כולו אמור לעבוד תמיד. אין חוסר יצירה: "ויום ולילה לא ישבתו". אמנם ישנם זמנים שבהם האדם נח, אולם זו מנוחה כדי שיהיה לו כוח לעבוד. המגמה של העולם היא יצירה, עבודה, "כבשוה"¹⁶.

הקב"ה שָׁבַת בְּשֶׁבֶת. לא מדובר על מנוחה אלא על הפסקת יצירה בעולם הזה. התנתקות מהעולם הזה וחיבור לעולם גבוה, לעולם הבא.

שביתה זו איננה מיועדת ליצורי העולם הזה. העולם הזה ממשיך לעבוד. בשבת – רק הקב"ה שבת. כל הבריאה המשיכה לעבוד כרגיל!

אדם ששובת עובר בכך על שני דברים: א. מבטל את יסוד הבריאה, שבה אמורה להיות יצירה תמידית (מותר לו לנוח, אך לא לשבות). ב. נוטל כתרו של מלך. השביתה בשבת מיוחדת לקב"ה. שביתה של בני האדם מראה כאילו הם משתמשים בדבר המיוחד למלך בלבד.

מתנה מיוחדת נתן הקב"ה לעם ישראל. הקב"ה אפשר לעם ישראל לשבות בשבת. הקב"ה אפשר לעם ישראל להתנתק יום אחד מעולם היצירה, לא רק בשביל לנוח אלא התנתקות מוחלטת: "והייתם כאלוקים!" התנתקות שיש בה הדמות לקב"ה. התנתקות

15. בראשית ה, כב. 16. שם א, כח.

שיש בה הזדמנות מיוחדת להיות יום אחד במציאות של "מעין עולם הבא". הזדמנות מיוחדת לשאוב משהו מעולם גבוה, מעולם עליון.

השבת היא מציאות של קדושה: "ויברך אלוקים את יום השביעי ויקדש אותו"¹⁷. זה עומק כוונת התורה בקוראה לשבת "אות ברית": "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורתם ברית עולם, ביני ובין בני ישראל הוא לעולם כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש"¹⁸.

מהו האות שבין הקב"ה וכנסת ישראל? מדוע האות בא לידי ביטוי דווקא בשבת? התשובה היא, שבשבת יש דבר אלוקי שאיננו שייך למציאות הארצית. קיום השבת מראה על הקשר המיוחד של עם ישראל והקב"ה, על ההתקדשות המיוחדת של עם ישראל וההדמות לקב"ה. התקדשות זו מראה על החיבור המיוחד של עם ישראל עם הקב"ה, עם העולם הגבוה והעליון: "אות ברית!"

ואם כך, השבת של עם ישראל ממש הפוכה מיום ראשון של הגויים. יום ראשון של הגויים נובע מכך שאדם הוא ייצור חלש, אדם איננו אלוקים, וממילא הוא צריך לנוח. המנוחה ביום ראשון נותנת כוחות לעבודה, המנוחה מראה שאנו רק בני אדם וממילא אין לנו ברירה אלא לנוח יום אחד בשבוע¹⁹.

כעת ניתן להבין את עומק שירו של ריה"ל. אין בזמר זלזול בעבודת השבוע. דבר אחר מתברר בשיר. עיקר שבת איננו במנוחה מימי השבוע. לשבת יש ערך עצמאי! בכל יום ויום מחכים למפגש הנפלא עם הקב"ה.

ברור, שישנה חשיבות עצומה לעבודה ולעמל. ברור שיש חשיבות עצומה לימי השבוע. אולם אם השבת היתה רק "מנוחה", הרי ימי השבוע היו עיקר והשבת היתה מנוחה כדי לקבל כוחות למשך השבוע. בזמר זה מתברר שלשבת יש ערך עצמאי. השבת של עם ישראל מגיעה ממקום גבוה, ממקור אלוקי. לכן למרות שיש חשיבות לעבודה בימי השבוע, כל הזמן ישנה ציפייה לשבת. ציפייה למפגש המיוחד עם הקב"ה. ציפייה למפגש האהבה הנפלא.

ריה"ל סיים כנראה את השיר בבית השישי, בבין השמשות²⁰. שם הוא מגיע עד סמוך למפגש. שם הוא כבר חש ב"פנים החדשות" של השבת, ואולי בפנים החדשות שלו בעקבות החיבור המיוחד עם הקב"ה ביום השבת. ריה"ל לא תיאר את המפגש עצמו. המפגש בשבת גבוה מכדי לתאר אותו. אפשר לתאר את ההכנה לאהבה, את הציפייה, אבל לא את המפגש האינטימי שבין הקב"ה ובין כנסת ישראל.

17. שם ב, ג. 18. שמות לא, טז-יז. 19. רעיון זה, הוא רעיון שהנצרות לא יכולה אפילו לדמיין! שם, לאחר החטא הקדמון, האדם הוכח כחלש וכחסר כוחות. חז"ל הבינו בדיק הפוך: לאדם יש כוחות ליצור ולעשות, לפעול ולשכלל. ובודאי אצל עם ישראל, שיש להם אפשרות להדמות ממש לקב"ה! 20. כך הוא

אחר כך נוספו שני בתים המתארים את המפגש עצמו²¹, ומנסים להוביל אותנו אל האורה והשמחה שבמפגש הקב"ה וכנסת ישראל ביום השבת.

ה. מדוע אסור לנגן בשבת?

בשבת אסור לנגן. לפי גזירות חז"ל שמא יתקן כלי שיר²². לכאורה דבר זה ממעט את אפשרות השירה והזמרה בשבת. ייתכן, שכיוון שהשבת פועלת בפנימיות הנפש, בחיבור מיוחד של נפשנו עם הקב"ה, הרי גם השירה בשבת צריכה להיות פנימית במיוחד. השבת בשל קדושתה איננה זקוקה לכלי נגינה נוספים – השירה בוקעת ועולה מתוככי הלב המנסה להתחבר בקדושתה העליונה.

השירה בשבת יכולה להביא אותנו לעוצמות גבוהות, לחיבור מתוק ונעים עם הקב"ה; לחיבור מיוחד שבוקע מתוך אהבה פנימית, ההולכת ומתגברת מתוך עומק השירה. אולם השירה דורשת השקעה של המשפחה, השקעה של כל אחד ואחד. השקעה בהפיכת סעודות השבת לסעודות של קדושה: שירה רצינית ומשמעותית; דברי תורה ודיבורי קודש על השולחן. דברים אלו עשויים להפוך את הארוחה למנוף נוסף בקבלת קדושת השבת.

בכל סעודה אנו מתקדמים ואור השבת כבר חודר יותר לתוכנו. לכן בכל סעודה ננסה להרבות בשירה ובקדושה יותר מחברתה, בסעודה שניה יותר מן הראשונה, ובשלישית – יותר משתייהן. להרבות בשירה – ומתוך כך להוסיף דבקות וחיבור בין הקב"ה וכנסת ישראל.

בכתבי ריה"ל, מהדורת דב ירדן, כרך ג', עמ' 643. 21. הבית השביעי מופיע כבר במחזור ויטרי, מבית מדרשו של רש"י. 22. מקור דין זה בגמרא בביצה לו, ב. הירושלמי (ביצה פ"ה ה"ב) איננו מנמק את הטעם אלא אומר "כל משמיעי קול אסורים בשבת". ומכאן, ייתכן שישנו טעם כללי, ואולי אף רחב יותר. לעתים מצאנו בגמרא או בראשונים טעמים אחרים לשימוש בכלי שיר: א. בעירובין קד, א: אומר אביי "אולודי קלא אסיר". מדבריו עולה שיש כאן בעיה של מוליד (וכן במחזור ויטרי, צ"ד, ובשור"ת רפ"ה). ועיין גם באור שמח (שבת, פכ"ג ה"ה). ב. מדברי הר"ן (שבת ב, א באלפס) עולה שלעתים נאסרה השמעת קול משום עובדין דחול. וכן כתב בערוך השולחן (של"ח, ט). בעלי התוס' (ביצה ל, א ד"ה "תנן") סוברים שכיום, שאין אנו בקיאים לעשות כלי שיר, לא שייכת הגזירה. הרמ"א הביא דעה זו (של"ט, ג). השו"ע אסר. וגם לפי הרמ"א לא התירו הכול אלא רק טיפוח וסיפוק וכדומה (עיין מגן אברהם שם; ט"ז יו"ד רפ"ב ס"ק ב; ערוך השולחן של"ח, י; ועיין בכך, ובשיטות שהתירו אף יותר בשור"ת יביע אומר, ח"ג כ"ט, ובלוית חן על השו"ע שם). ואמנם, לעתים התירו לצורך מצוה (עיין בית יוסף של"ט בשם מהר"ח קולוס; מג"א של"ח, ס"ק א; אשל אברהם של"ט ס"ק ג; משנה ברורה של"ט ס"ק ח וס"ק י; לוית חן קי"א), אך למעשה, בכלי נגינה בודאי שאין אנו מתירים, אף לצורך מצוה (עיין בפוסקים הנ"ל).

מעין שמחה שלעתיד לבוא

בעוה"ז אין השמחה והשירה בשלימות כמו שאמרו חז"ל "ישמח ה' במעשיו" - לעתיד, אכן יש זמנים שבנ"י יכולין להרגיש משמחה ושירה העתידה. וז"ש בתפילת שבת: "ישמחו במלכותך שומרי שבת". כי בהשמחה לעתיד במלכותו ית' יהיה לבנ"י חלק גדול. בזכות שהם שומרי שבת. ולכן כיוון ששבת הוא מעין עוה"ב יכולין להרגיש מעין אותה השמחה העתידה. לכן דרשו חז"ל - "וביום שמחתכם" - על השבת שהוא מעין עולם שכולו שבת. ואז "ישמח ה' במעשיו". וע"י שבנ"י שומרין ומצפין לזו השמחה, מתגלה להם הארה מזה.

"שפת אמת" בשלה שנת תרנ"ב

דברי רשות בשבת מצוה!

...ובשלוש אלו (שלוש הדיברות הראשונות) פסיק טעמא דאסור ושרי כמו שמובא בזוהר, היינו משום דעדיין לא השיג לאור מקיף להיות כל מעשיו ומחשבותיו בלתי לה' לבדו שלא יכנס הרע כלל, גם בדבר הרשות שהוא קליפת נוגה, דבזה לא פסיק טעמא כלל כיוון שאין לו עוד דבר הרשות כלל רק כולו לה'. וזהו זכור דשבת שכולו לה' כל עינוגים שלו מצוה גדולה וכל דברי הרשות, דהיינו דבר שהגוף עושה לצרכו ולהנאתו ומדבר ומהרהר להנאתו ואין בו איסור הרי הם בשבת מצוה. שהרי אפילו מי ששיחה תענוג לו מפורש בשו"ע דהיא מכלל עונג שבת. וזהו מתנה טובה יש לי וכו', כי דבר זה אינו ביד האדם שלא יהיה לו דמיון רק מעזר ה' יתברך וממתנתו כנזכר לעיל. ונגדו לא תענה כי להשיג זה צריך שיהיה נקי בזה דאיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם דבלאו הכי לא ימלט ממחשבות זרות שאחרים מולידים בו כנזכר לעיל...

ר' צדוק הכהן מלובלין "צדקת הצדיק" אות רכט